

MALOKO
MWA MAKANDE

—
G. B. M. CHALINGA

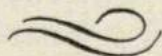
THE ZAMBIA PUBLICATIONS BUREAU

LUSAKA

MALOKO MWA
MAKANDE

by

G. B. M. CHALINGA

THE ZAMBIA PUBLICATIONS BUREAU

LUSAKA

1967

MALOKO MWA
MAKANDI

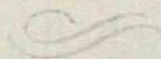
COPYRIGHT RESERVED

Published in Zambia

First Edition 1960

Reprinted 1967

G. P. M. CHALINGA

THE SAMBIA PUBLICATIONS BUREAU

Printed in Lozi

MORIJA PRINTING WORKS
MORIJA - LESOTHO

Ka

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

PL
8460.9
C5 M31
1967 M

Mukoloko wa litaba

<i>Kauhanyo</i>	<i>Likepe</i>
Ku mubali	4
1. Za Kalombamano, mukupi wa butali	5
2. Kalombamano ni Siñañeli ba fiwa lipēju	6
3. Siñañeli ni Kalombamano ba bizwa ki Mulena	11
4. Katulo ya Mulena Singanyenganye	20
5. Kalombamano wa tokwahala	26
6. Manyando a Iñutu	27
7. Kalembešwa u mema mpi	32

Ku mubali

BUKANYANA ye ki ya makande ao na muñoli hamoho cwalo ni bahatisi ba libuka, lu kakanya kuli i ka tabelwa ki ba bañata, haiba ba ka i bala ka tokomelo. Ka yona ni hupuzi kuli lu iku-pulise Siluyana, puo ya Basimululi ba luna mwa Ngulu-ta-Yutoya. Ki niti kuli kacenu mwa Bulози puo ye bulelwa mwa teñi ha ki Siluyana kono ki Silози.

Kaufela lwa ziba kuli pili mwa Bulози Makololo ba si ka fita kale, puo ye ne bulelwa ne li yona ya Siluyana. Mwa mulaho Makololo ba tisize puo ya bona ye ne swana hahulu-hulu ni Sisutu. Ha ba fita mwa Bulози, lipuo zeo ze peli, Siluyana ni Sikololo za kopana hamoho ku eza Silози se lu bulela kacenu. Nihakulicwalo hape ku sa na ni manzwi a kalimilwe-kalimilwe mwa lipuo ze ñwi a se a keni mwa Silози, puo ha i nze i hula, mi zeo ki linceho ze sa konwi ku tibelwa.

Lu sike lwa hupula kuli Siluyana si shwelezi, niha puo ya Silози i bulelwa hahulu cwalo. Siluyana si sa bulelwa ki ba bahulu ka maloko. Lipulelo za maloko ki lukumbu lwa butali bwa Malози ba kale, mi li bonisa butibo bwa mihupulo ya bona.

Cwale ni kupa hahulu luna ba ba pepezwi mwa sikuwa kuli lu n'o lika ku buluka butali bwa Basimululi ba luna ka ku lutanga bana ba luna Maloko ao lu kona ku a batisisa kaufela. Ni bizize buka ye *Maloko Mwa Makande*, kakuli Maloko a teñi a beilwe hande mwa litaba ze bonisa litaluso za ona.

B. M. Chalinga

Za Kalombamano, mukupi wa butali

Mwa munzi wa Induna Singongolo o bizwa Baiswakai, ne ku pila munna-muhulu ya na na ni bana ba babeli ba bashi-mani. Mitangana ye ye mibeli, ne li bana ba ndopu, mi mabizo a bona ne li a : Siñañeli yo muhulu, ni munyan'a hae Kalombamano.

Siñañeli ne li yo munsu sina ndombe, wa toho ye tuna, wa mahutu-tuna, wa mañana, mi hape na na na ni boya bo bu-ñata fa sifuba. Ne li mutangana ya na sa lati ku elezwa, kapa ku teeleza kwa makande a ba bahulu, mi hañata ha ne ku bulelwa makande a za naha kapa za ikale, yena na nz'a li : "Na ha ni ineli za masimu-kulobala, ni sa yo hama komu ya ka mulokozi", kapa, "Ni sa yo kata tindi mwa libala." Kalombamano yena ne li mutangana yo musisani luli, wa mahutu a manyinyani, wa linumbu ze sisani hahulu, ni ka toho ka kanyinyani ka ka yemi. Tungo twa hae ne tu mbyatamanine, mi milomo ya hae ne i felezi mwa halimu, mane ne ba mu shendanga kuli ki kulube. Nihakulicwalo, mwanana yo Kalombamano na na ni ngana hahulu, mi butali bwa hae na bu fumana ka ku buzanga ku ba bahulu, sihulu ku malumahe ya na bizwa Kumanulula, sika kaufela sa na bona. Kumanulula ne li munna-muhulu ya na ziba lika ze ñata za kale, ze nca ni ze sa taha. Mi Kalombamano nako kaufela ha na tondwa ki litaka za hae fa lipapali, ha yo katana ni bona ba mu zekisa kuli kanti yena u latleañi ku ina ni ba bahulu kakuli ku lalezwi kale. Yena na ba alabanga kuli, "Ku mukulu kulwa ilya ka ku ulwa ibanguto - Ku yo muhulu ku tokwiwa lico ha ku tokwiwi makande."

Kalombamano na bulelanga cwalo kuli bana ba habo ba lemuhe kuli kanti ku ba bahulu ha ku ciwi lico feela kono makande ki lico ze sa feli. Fokuñwi Kalombamano ha na utwanga litaka za hae ba nze ba tongoka ka butata bwa bupilo

bwa bashemi ba bona na lokanga cwana, "Mukulu ni lukona, mwanuke ni mutata. Wa ku tingeta ba mukulu na ka yoyo - Yo muhulu ki kota ye tuna, mwanana ki kota ye cwale ka mutata, mi mwana ya ka itingeta ku yo muhulu u ka pila." Kalombamano na ba elezanga cwalo kuli ba lemuhe kuli mwanana ki nto ye swana sina bulizi bwa muhata wa komu kapa bwa mutata, mi haiba a ka itingeta ku yo muhulu hande ka niti u ka pila ni ku bubana, mi u ta nga ngana ya yo muhulu yani sina mutata ha u miza kota kuafela.

Ka zazi le liñwi Kalombamano a fumana mwana ya zusa bo mahe inge ba lobezi kuli ba mu fe buhobe, kono Kalombamano a mu eleza kuli a tuhele bo mahe ba lobale ba yo bata buhobe ku bo mahe Kalombamano ba ba tona, kakuli ku zusanga ba bahulu inze ba lobezi ki ku tokwa likute, mi a lokela mulikan'a hae yoo liloko le, "Mukulu ka nyungwa, wa nyunganga mukulu u tamba ku fa lumino - Yo muhulu ha nyungwanyungwi, wa lata ku nyunganyunga yo muhulu u ta shwa sikuto." Kalombamano neli taka ya ba bahulu ni banana mi na latwa ki litaka za hae ni ba ba mu fita. Na sina bulwani, mi na sa lati ku hana ku lumiwa, hape na tabisa bo mahe hahulu ka mikwa ya hae ye minde, mane ne ba lokanga cwana, "Ukwiye ku kwenda matunga tuta ni male - Mwan'a lizwii u itute ku zamaya, ko lu ya ki kwa hule." Mahe na lokile cwalo kakuli bupilo bwa mutu ki musipili o mutuna hahulu mi ki niti. Mi malumahe, Kumanulula na tabiswa ki lipulelo ni likalabo, pilu-telele, musa ni sishemo sa mwana yo Kalombamano.

KAUHANYO YA 2

Kalombamano ni Siñañeli ba fitwa lipeu

Ka zazi le liñwi Siñañeli a li ku munyan'a hae Kalombamano, "Munyna'a ka ne ta ba bunde kuli lu yema-yeme kwa minzi ye kwa hule ni luna. Wa bona se ni hulile mi ne ni lukela ku

nyala, ni likile mo ne ni konela kaufela kuli ni bone mwanana yo munde fa silalo sa luna se kono ku palile. Cwale na bona kwa mabaka a mañwi mane balanjo ba bande ba ikwela feela mazwele, mwendi ni wena hape u ta kona ku yo ipumanela kwa teñi mwananayo ta tabela ni ku katelwa kwa mikwa ni sifateho, wena u li ba ba mwa naha ye ki batu!" Ni haike bo Kalombamano ni Siñañeli neli bana ba ndopu Siñañeli ne ba mu nga kuli ki yena yo muhulu.

Kalombamano: "Mukulwange luli mwa bulela, bupilo bwa ku pila mutu a sina musali bu maswe. Ha mu boni hape kuli haiba mina mu sa nyali na ha ni na ku nyala ka bubebe. Kakuli ni haiba kwa bana ba basizana haiba yo muhulu a sa kali ku italeha ki peto u ta ina hona cwalo ku saba ku tolela batu ku italeha pili, ni hona a ku swaneli."

Siñañeli: "Kono munyan'a ka nto ye ni palelwa ki mo ku punyezwa ku musali mutu ha bata, hape ha ni zibi hande kapa ni kale pili ku punyeza bo mahe kuli ni bata ku nyala mwan'a mina, yena mahe u ta biza mwan'a hae kuli ki yo munna ya bata ku ku nyala. Kapa ha ku cwalo minange?"

Kalombamano: "Ha mu sa buzi ku malumenu bo Kumanulula kiñi?"

Siñañeli: "Kumanulula u shwile toho, ha u utwi zazi lani wa ni lwaha u li, 'Se si ta shwa cwalo si sina musali...?' kono ni ta mu swabisa u ta ni bona ni musali. Ki mwa ta swabela yena yale! Hape ni ha ni bata ku buza ni buza ku bo ndate kapa ku bo ma, malume ki sika mañi?"

Kalombamano: "Malumahe mutu ki yena ya lukela ku buzwa za lisomo, ndatahe mutu ni mahe mutu ha ba li koni zeo ki matapa mukulwange."

Siñañeli ha yo fita ku bo ndatahe, kakuli na tumana kuli ki bo mahe, kanti ki bo ndatahe bo mahe ne ba sa yemi. Ki ha kokota fa munyaka wa lapa. Kanyani ka hae ka mu alaba mi a kena mwa lapa, ni bo mahe se ba kena.

Siñañeli. "Ima ne mu ile kai?"

Bo mahe. "Ne ni zwezi fande! Kanti kiñi ku no ni buzanga cwalo, na ni musal'a hao nji?"

Siñañeli: "Awa me! Nè ni buza feela kiñi ku no halifelanga cwalo mwan'a mina kakusasana. Haili ka za musali isi ki zona ze ni tezi kwanu ku mina."

Ndatahe: "Ku maho u mu ezeñi?"
Siñañeli: "Ku to buza mo ku batelwa musali kakuli bo ma ni bona ne ba batilwe. Cwale ni bona kuli ba kona ku ni taluseza hande. Kakuli ya kulile butuku ki yena ya ziba mabizo a liñaka za bona."

Mahe: "Wa ni tolela Siñañeli ni ka ku taluseza cwañi za libato!"

Siñañeli: "Batili me! Ni haili mo ku kalelwa feela." Mahe ka baka la sishemo a li ha u bata musali u kala ku bulela kuli ni til'o yaka mulilo. Ibe Siñañeli kiha yema ku ya ku munyan'a hae Kalombamano ni ku mu bulelela kuli ku bunolo mane ha ku katazi, ni ka yo nyala. Munyan'a mutu a lika ku mu buza kuli kanti ba mu bulelezi cwañi, a hana ku mu taluseza. Siñañeli a kutumana nako ye telele. Kwa nalule-lule ki hona a hoha moya mi a alaba munyan'a hae ka liloko le, "Muya si-mweya kakangongo, konji a muya andi na nyama - Ya sela silisiñwi ha ni pumi konji ndui ni sizumi." Siñañeli na bulela cwalo kuli muny'a hae a hupule kuli niha ka ba ni malumahe a limuñwi ya sepile yena Siñañeli ha sabi ka zeo kakuli konji ya nga likelezo ku ba bañata kapa ya na ni bo malumahe ba bañata.

Kalombamano a li: "Sikanamunanga sa metu, sa waba sili a metu. Sa tunda metu sa yumbiwa kale. Wa sishemo ku mutala ñole ku moyo - Sikalamunanga sa mahwahwa sina ni litohonolo ha ku sa inzi mahwahwa. Mutu ya na ni sishemo ki yena lubeta kwa bupilo." Kalombamano na hupuza muhu-lwan'a hae cwalo kuli a si sepi ndatahe ni mahe feela, kakuli muta Mulimu a ka ba amuha moyo ba ka latiwa feela. Mi fokuñwi a tokomele kuli a sike a ba a hapiwa ki sishemo sa bona kakuli sishemo seo si ta mu bulaya kwa pili. Nihakuli-cwalo ba zamaya mane ba be ba fita fa nuka. Ha ba fita fa nuka muhulwan'a mutu a bona kwena inze i kukana mwa nuka, cwale a li ku munyan'a hae, "wa bona kwena Kalombamano?"
Kalombamano a li: "Batili a ki kwena ka Siluyana, ki

Sianga mi lu i loka cwana : Siyanga we mashamba umukulu ku milalelo wi si kukona mungambai, wi luyota meta u mutwi ku alanga ku ngambai. Wi salambwewewe, u musila lukondongo. Wa lemanga mwana mukowe ulese u ku mu alanga ku miyo tamba u mu felanga mañeke, u ilumina kawe - kweña u si hole, kono ki wena yo muhulu wa milalelo kaufela, mane se u kukana feela mwa nuka. Mi muhata wa hao u swana sina macwe a pula, ka niti muhata wa hao ki lumangato. Ha u swala mwan'a yo muñwi, u sike wa mu talima kwa meto, u ka swana wa mu shwela makeke, u mutu ya miza macwe." Muhulwan'a mutu a komoka hahulu, mi ya ba butata ha hupula liloko leo. Nihakulicwalo ba zamaya mane ba kena mwa hae, mi ba fiwa situngu mwa ku lobala.

Cwale manzibwana munyan'a mutu a li ku muhulwan'a hae : "Kanti he lu ka eza cwani, kakuli mwanana yo munde ki yani, mi ne mu lukela ku icumbela kwa teni, hona fa batu ba sa tona?"

Siñañeli a felela mwa halimu, a ya mwa lapa la bashemi ba musizana, h'a fita a kandelega mi a li : "Bati shangwe lu til'o kupa mulilo."

Bashemi ba mwana : "Mulozi, mulilo ha u kupiwi ha mu kene mu to yaka." Siñañeli a kena, a yaka mulilo, mi ha kuta ku munyan'a hae a li : "Yela kanti batu ba kwanu ki mañete ha ba zibi Siluyana, bati ha u kupa mulilo bona ba ku fa mulilo luli, ha ba zibi kuli ki kona ku bata, kanti na munyan'a ka ha ni sa lata ku bata, na kutela ku luna ku felile." Munyan'a mutu a kuzi feela. Ka nako ya manzibwana kwa tiswa mayumbu a mahobe, ba ca mane ba lamba fa fasi. Kakusašana ba ba tiseza mifaho, mi ba fiwa ni mbonyi kuli ba yo eza peu, kakuli habo bona ne ku sina mbonyi, ne ba pila feela mauza. Cwale Siñañeli a fa munyan'a hae ku lwala mbonyi, mi a zamaya anz'a itumba a li : "Na feela kwa ku fiwa lika ni sifanu, kanti kota ye ya lithonolo ya sebeza munyan'a ka." Munyan'a mutu a li : "Kono ni swabile, kakuli kacenu lu kuta ku sina mulamu kanti ki yena ye ne lu tezi, mi i ta ba maswabi ha ba ta yo lu bona kwa hae."

Siñañeli : "U yambutukka hahulu, ha u boni bo ma ki bale, se ba ka palelwa se si ezwa ki musali, ki sika mañi ? Ha u boni mane zazi lani ne ba lila ha ni ba laeza kuli mu siale hande ima. Ha u bona ni ba fumanezi peu ye nca ki peto ku likani ha ni sana pilaelo. Ni na hape ha ni lati ku omana, wena uli mo ba pilisanela bo ma ni bo ndate cwalo ka lindwa, ki bona bupilo bo ni lata. Bo ma ba kolwe ki libele, bo ndate ba li ni sokele buhobe, mi bo ndate kuli ba yo pota bo ma ba to lwana, wena u li na ne ni ka pila cwalo ni sinono, na si puma toho lili!"

Kalombamano : "Ze mu bulela mukulwange za kolwisa kono mu hupule kuli kambe bo ma ne ba si ka nyalana ni bo ndate kambe luna ha lu yo."

Siñañeli : "O! Kana ki kona ka ka njomisizwe mulomo wa taha ka, ha lu ye koo u yambutuka hahulu. U bata ku lila hona fa."

Ba zamaya mane ku yo kena mwa hae. Malumahe ne li yena wa pili ku ba bona mi a li : "Kauke ki yale Siñañeli u taha mazoho feela, bumai bwa ka bo, ki peto mwan'a kaizel'a ka yo a shwe cwalo a sina musali, ba ku luna muloi ya ku loya cwana u maswe hahulu. Hape sa shimbile Kalombamano ki nto mañi ?

Ha ba kena mwa hae ba munzi ba puteha mi kwa utwahala miluluezo. Siñañeli a ba lumelisa a li : "Mu lumele" mi hape a ekeza ku ba zibisa cwana kuli : "Lu zamaile hande ku sina pilaelo, banana ba kwa ki ba bañata ki mubu feela. Bunde ha bu bulelwi, kono ha lu utwani ni bona kwa lipulelo, cwale niha ne ba ni lwanela kuli ni ba nyale, ni fumani kuli ha ku tusi kakuli ka ku eza cwalo ni ka swana na to hasanya munzi wa hesu. Cwale lu tile ni peu ye nca mi peu ye ki ye nde hahulu ha i bipelwi sina mauza batili. Mane ku na ha ni bona sinna se si ipulaisa liñende ni si timbula feela ka la Ma-Musheba ni ku si komoka." Hona foo n'a shendekela malumahe ya n'a ca liñende la ku apeya.

Kakusasana Siñañeli a nopa muhuma mi a ya kwa simu ya hae ni ku yo cala mbonyi. Mbonyi ya Siñañeli na i apeile pili mi ki hona a yo i cala, kakuli ne ba kile ba yo yumbulwa likobe,

mi na lemuhile kuli mbonyi ye ne kile ya ngiwa ki basali ku yo calwa ne i luluhile. Ka mukwa o cwalo a hupula kuli mbonyi ha ba i calangi feela, kono pili ba kalanga ku i apeya. H'a se a i cezi cwalo, ya pala ku mela. Kalombamano yena a ya ku malumahe ku yo mu bihela kuli ba tile ni mbonyi ya peu, mi a yo mu buza mo i calelwa. Kumanulula, malumahe a li : "Mwanaka peu ye nca ye ki mbonyi, mi ya ombekwangwa pili mwa mezi. Wa i tuhela i ine mwa mezi mazazi a malalu, la bulalu ki hona u yo i cala, kapa ni haili ku i cala feela hona cwalo, ya kona ku mela." Mutangana a buza malumahe kapa i ombekwangwa mwa mezi a cisa kapa a bata. Yena a mu alaba kuli i ombekwangwa mwa mezi a bata, kakuli mwa mezi a cisa i ta shwa. "Ha u i bea mwa mezi a cisa haisi haiba u bata ku eza likobe." Malumahe a mu lemusa.

Kalombamano a eza cwalo, mi kapili-pili mbonyi ya hae ya ba ya mela, ya hula mi ya ciwa. A ba a lekisa ye ñwi, mane a toma benkele ka mali a n'a fumani. Haili ya mubulwan'a hae, yona ya pala ku mela, mi ha y'o fata mwa mubu a fumana kuli kaufel'a yona i bolile. Kono na si ka ziba kuli se si tahi-size cwalo ki sika mañi. Ibe ka baka la ku utwa butuku, a taha mwa hae, a huweleza a li. "Mina mu hata mwa masimu a batu ni milyani zazi le liñwi mu ka kena mwa ziezi." Niha-kulicwalo ya ba sitoyo se si tuna mwa hal'a hae ni munyan'a hae, mane a tumana kuli mwendi munyan'a hae u na ni kota, kanti munyan'a mutu n'a sina kota, kono ne li butali kakuli na kupanga ngana ku malumahe, yena Kumanulula.

KAUHANYO YA 3

Siñañeli ni Kalombamano ba bizwa ki Mulena

KWA fita mazazi, mi bucembele bwa swala ndat'a mitangana yeo, bo Siñañeli ni yena Kalombamano, mi mane lizazi la hae la ku timela la ba la fita. Ka zazi la na tokwahala ndat'a

bona, Kalombamano a kile a li: "Mukunyi na mbulwa ñomba ku utuka ni ku yuwita - Mutapi wa mazwii o sina poho, ha mata ki ku ititinga." Linzwi leo la taba muhulwan'a mutu kwa pilu, mi a li ku munyan'a hae: "Wena u hupula sika mañi, ha u bulela kuli luna ha lu sana poho. Kanti lifasi le le li yahile kaufel'a lona, ki kuli ba pila ni bashemi ba bona na? Wena ha u zibi kuli Malozi ba kile ba li: 'Imwala nema talulenda Nyambe twalo moyo - Mutu u likanyeza simu ya hae, kono Mulimu yena u likanya bupilo.' Cwale munyan'a ka, zeo a ki zona ze lu ka latelela, ya shwile u shwile, luna lu siezi, lu siezi. Se si lukela ki kuli u ombeke feela libele, lu eze mayobo, zeo li felile li felile lu lukela ku talima ze ñwi hape."

Nihakulicwalo, micaha ba ne ba sa pilisani hande, kono ka nako kaufela ne li likomano, mane hañata yo muhulu na bulelanga kuli: "Wo ki munzi wa ndate, ya eza mahanyi ku ona a tute, kakuli ya lata ndu u lukela ku lata ni ya i yahile." Kono munyan'a mutu na bulelelanga muhulwan'a hae kuli, se si kutekile lizulu ki mubu buñata ha li lundukile, mi hape nyunywani ye sina mafufa, ha i koni ku fufa. "Cwale wena ha u ka lu leleka, kanti u ta ba ndu ya bo mañi? U ta busa likuhu ni linja za hao na?" Siñañeli yena na nz'a li: "Komu ha i imelwi ki manaka a yona mwai."

Ka baka la lifapahano zeo, kwa taha kañi ye tuna mane ba bata ku lwana, kono Kalombamano a bulelela muhulwan'a hae kuli ha ku swaneli kuli ba fapahane, batili. Se sinde ki ku kauhana, yo muñwi a yahe mwa munzi wo, yo muñwi a ye mwa lizulu lani, le li bizwa; Banitoilefeela. "Kakuli na kuli ni kamane ni wena, ni saba sikuto. Cwale ha lu kauhana minzi, batili yo muñwi ha kula yo muñwi u to mu bona feela ili ku mu lekula. Hape haiba yo muñwi a ka shwa, yo muñwi u ka yo mu puta. Muhulwan'a mutu a li: "Zamaya wena mwa lizulu leo. Na ki na sitoho, mi ni lukela ku siala hona fa kakuli kwa swanela kuli ni lobale fa lobezi ndate."

Kalombamano a nga ba ha mahe kaufela, mi a ngelela ni malumahe yena Kumanulula. Siñañeli yena a nga ba ha ndatahe, a siala ni bona. Kalombamano a yo ba musuhi, ni muluki

wa matata a na komokisa batu, mi a tuma mwa naha kaufela, mane butumo bwa hae bwa yo fita ku bo Siyendeka-minsi. Muhulwan'a mutu ni yena a ba mutuli wa sifanu ya na sina sa timelezwi ku se si yela fa butale, mi na tula ze komokisa, mane a ba a tuma mwa sicaba kaufela, batu ba tahanga ku to buha matata a yo munyinyani, ni za n'a tulile muhulwan'a mutu.

Butumo bwa matata a Kalombamano, ni bumbuti bwa Siñañeli bwa ba bwa yo fita mwa lizebe za Mulena yo muhulu ya na bizwa Singanyenganye-se-kambwa. Mulena yo na tumile hahulu, mi na busa malena ba mafasi a mañata. Puso ya hae ne i zwa Wiko ku ya Upa, ni ku zwa Mutulo ku ya Mboela. Na lakaza hahulu kuli kambe zazi le liñwi a ka bona mitangana yeo ye mibeli. Kono na sa bata libaka la ka ba bizeza, mi na sepile kuli haisi a kone ku ba biza a iponele ngana ya bona.

Ka zazi le liñwi Mulena ha na nze a kumbela ni Makwambuyu ba hae, kwa zuha kañi. Kañi yeo ne i tile ka lingambolo za libyana za Mulena. Yo muñwi a li: "Batili matata a Litunga ha bonahali hande, bati batu ba ba suhela Mulena matata ha ba zibi hande." Kwa alaba yo muñwi a li: "Kono mwa sicaba se sa Litunga Singanyenganye ha kuna musuhi ya ka ziba ku suha sina Kalombamano." Kaufel'a bona ba alaba ba li: "Eni, Kalombamano yena ki muluki tota wa matata, mane yale na lukela feela ku ba mueteleli wa baluki ba matata a Mulena." Yo muñwi a li: "Batili mwa bulela, bana ba mutu yani ba butali hahulu. Ha mu talime ni haili yo muhulwan'a hae Siñañeli, mina mu li ku na ni mumbuti ya ka likana ni yena ona mwa manaha a?" "Batili hakuna, hakuna." Kwa alaba yo muñwi. Litunga a hupula ku ba lumela, kuli a to ba bona, kono na lakaza ku to ba lika kuli a bone ngana ya bona, ni kuli a itemuhele kapa se si bulelwa ki sa niti.

Ka zazi le liñwi Litunga a luma linunwana ku Kalombamano ni muhulwan'a hae yena Siñañeli, kuli ba tahe ku yena. Mi a bulelela linunwana kuli ba sike ba yo siya lisebeliso za bona, kono ba tahe ni zona. Linunwana li sa to bulelela feela Siñañeli

ka za pizo ya Litunga, a nopa-nopa lisebelizo za hae mi a bulelela numwana kuli ku yena ku lukile, ha katazi, kono ba sana ni ku yemela feela munyan'a hae Kalombamano, ya sa zibi se si mu liyehisa fa lizulu la hae foo. Ni haike numwana na fitile kale, Kalombamano na si ka lakaza ku funduka ka bubebe, a bulelela numwana a li: "U ni yemele, lisebeliso za ka ze n̄wi ne li kalimilwe, ni sa luma banana ku yo li nga kwa teñi. Kanti n'a sa lakaza ku yo buza malumahe.

Kumanulula: "Ni utwile kale kuli mwa tokwahala ku Litunga yena Singanyenganye-se-kambwa ha si lata sa ku tolela, kapa ha ku cwalo?"

Kalombamano: "Mwa bulela mi ki sona se si ni tisize kwanu kuli ni zibe se lu bizezwa. Ni utwile feela mabulatwi ku muhulwan'a ka yena Siñañeli kuli lu yela ku yo tula ni ku fala hamoho cwalo ni ku luka matata. Cwale kiha ni tile ku mina malume kuli ni zibe se ni ta si eza."

Kumanulula: "Cwale kiñi ha u tile u nosi, yena muhulwan'a hao u kai?"

Kalombamano: "Ba teñi kwa munzi wa bona, ni haike mwendi ki kale ba funduka kakuli lu lumezwi linumwana ze peli, yo muñwi u yezezi ku bona, yo muñwi u tile kwanu ku na. Hape ne ni utwa kwa banana ha ba li ba ba boni ha ba zamaya ni mwanana ba nze ba lwalezezi lika za bona. Ka mukwa o cwalo ni fumana kuli ba fundukile."

Kumanulula: "Ku bola mala kwa kaizel'a ka ko! Kana wa ziba sa bizelizwe ki Mulena?"

Kalombamano: "Na sepa ba ziba kakuli ne ba lumezi mwanana ku na ku ni zibisa kuli ha lu lukeli ku saba kakuli ha lu bizezwi mifili-fili ya luna, kono lu bizezwa ku yo fala matata ni ku yo tula litabaniso."

Kumanulula: "Ki hande mwan'a kaizel'a ka, kono ni ku bulelela kuli muhulwan'a hao u akufile ku funduka, kakuli ko mu ya ku tata hahulu. Na ziba kuli wena u ka yo fiwa matalo a likwena ku yo suha, mi muhulwan'a hao yena u ka yo fiwa kuma ku tulela Litunga malumo a ndwa ni miwayo. Kana wa ziba kuli matalo a kwena a konahala ku suhwa ni ku

lukwa matata ? Kapa yona kuma mutu a ka i tula cwañi miwayo ni malumo ?”

Kalombamano : “Ima kanti ha ni sa ya kakuli ni fumani kuli ku tata hahulu !”

Kumanulula : “Batili, batili u na ni ku ya.”

Kalombamano : “Ni ta ya cwañi kanti ku tata hahulu ?”

Kumanulula : “Mwanaka pizo ya Litunga ha i haniwil Cwale se ni ta ku bulelela feela ki kuli ha u ka yo bona ba tisa ku wena kuma, u ba alabe kuli ki hona ni i boni kono na na ni muluki wa matata ha ni mumbuti. Mi ha ba ka tisa ku wena matalo a likwena, u ba bulelele kuli mezi a nyaiswa likubo ze cwana haisi mioko ya baoli, ki peto ni yena Litunga u ka palelwa u ka be u mu aluzi fa hali mane u ka palelwa. Cwale, akufa muhulwan’a hao u ku siile.”

Kalombamano : “Cwale muhulwan’a ka bo, ha na ka fiwa kuma kuli a tule, kana u lukela ku eza cwañi ? Kana a . . .”

Kumanulula : “Na ha ni lati mwana wa sikuba, se si mu paleliswa ku to ni laeza kona kuli wa ziba sa ka eza. Kambe n’a fumana butata na ka taha ku na. Yena ha ki mwana sina wena nji ? Hape yena ki yena yo muhulu ya na lukela ku ziba lika ku ku fita ! Zamaya u liyehisa mutu wa Malozi.”

Kalombamano a nopa-nopa lisebeliso za hae a funduka, mi ha y’o kena mwa Muleneñi a y’o fumana muhulwan’a hae u fitile kale, mane ki kale a kolwa ki libele la Muleneñi. Ka nako ya manzibwana, Litunga a ba lumela batu ku ba biza kuli ba kambame, ili kuli ba to talusezwa se ne ba tokwahalela.

Mulena Singanyenganye-se-kambwa : “Kanti Siñañeli ki mañi ?”

Siñañeli : “Shangwe muñ’aka, ki na yo.”

Mulena : “U zwa kai, mi ndat’aho ki mañi ? Hape Nduna wa Silalo sa mina ki mañi, mi wena u sebeza musebezi mañi ?”

Siñañeli : “Muñ’a ka, ni yo muñwi wa batanga ba Litunga, mona mwa lifasi le. Ndate ki Sishenyi wa munzi wa mutang’a Litunga yena Singongolo ili o bizwa Baiswakai. Ka musebezi shangwe ni swala-swala bumbuti feela, mi ki ku likanyisa feela ba ba tula muñ’a ka.”

"Kalombamano ki mañi?" Mulena a buza lwa bubeli, ku buza munyan'a mutu.

Kalombamano: "Muñali, nja ya Litunga ki yona ye."

Mulena: "Wena bo, u wa mañi?"

Kalombamano: "Sa bulezi mutang'a muñ'a ka ya kalile ku buziwa shangwe, ni na ki sona se ni li sona, haisi feela kuli na ki na yo munyinyani."

Mulena: "Foo na utwa, kono kiñi ha ni buza kuli kanti Kalombamano u kai kwa numwana ya na taha ni muhulwan'a hao, ni utwa kuli u sa taha ni numwana ye ñwi, ye ilo mu biza kwa munzi wa hae. Kanti mu na ni minzi ye fapahana nji? Hape ha ni utwa litaluso za mabizo a mina, a ni supeza kuli mu iteyezi linguli ka ona. Wena u Kalombamano, ku talusa kuli u mu kupi wa ngana kapa butali. Yo ki Siñaneli, ili ku talusa kuli ki mutu ya sa utwisisi. Hape wena u li u zwa mwa munzi o bizwa Banitoilefeela, taluso ki kuli ku na ni ba ba ku toile feela mi ha u na mulatu. Hape munzi wa muhulwan'a hao u bizwa Baiswakai, isi ki puzo ye ne buzwa ha na ku leleka mwa hae nji?"

Kalombano: "Mwendi zeo kaufela li ta ba cwalo shangwe."

Mulena: "Zeo ki makande feela bana ba ka, ne lu bata feela fo lu swanezi ku kalela taba ya luna. Ha ni bulela zeo ha ki kuli mwendi mwa fapahana batili, kambe ku cwalo kambe ne ni ka mi bona mu taha fa Kuta ka mizeko. Kono ze ni mi bizelize ki ze: "Ni inzi mwa ñalelwa ye tuma hahulu, mane ha ni zibi ni kuli se ni ta si eza ki sika mañi! Ha ni nepela meto kwa Newa ni bona kuli malumo a ku tabisa a teñi ki niti. Kono a bukiti hahulu. Hape ni tuntunyanga sila hañata, lilumo niha li kena ku sona li comoha kapili mi si kona ku fetuha ni ku fenyu mpi ya ka, mane ha ni bulela cwana, ha mu boni likelela ze, ki ze ni fumani ka mukwa o cwalo!"

"Hape se si utwisa butuku ni ku fita ki se, ki kuli ni ona malumo a na bukanku, kambe a na ni likobe luli ne ku sike kwa ba kuli sila si cupuke kwa lilumo la ka na Singanyenganyese-kambwa, Namaloya ha si lata sa ku tolela. Ha ni siya kwa neku la ndwa ni kwenuhela kwa neku la miwayo, ni yona ki

ya sibulwela mi ni kayulisa litapi hañata, ka mukwa o cwalo ni lakaza kuli kambe miwayo ya ka i na ni bukanko ne ni ta bulaya litapi ze ñata mane baoli ba ka ne ba ka palelwa ku li ca. Kapa se ni bulela mina Malozi ha mu si lumeli ?”

Ngambela : “Asi luna muñali ki luna lu hupulisize Litunga ka za Siñañeli! Lwa ba lwa kanana mane ya na lu alabile ki yo Sinyateti ha li : ‘Ta mwana Mukwangwa i lyela ba mutuya kai mutuya iba nenge – Mwan’a Mukwangwa u yabukela fa mutuya, kanti fa mutuya ku lobezi njinji.’ Asi ha lu mu buza na talusize cwana kuli, ha ni lwahi, kono ni talusa cwana kuli mwan’a Mukwangwa ha yabukela fa mutuya ki ku sa ziba kuli mutuya ku fumanwa mashandi a bulaya tapi ye munati mwa nuka. Ki hona ha ni mu alaba kuli, kanti niha lu ka itusisa tunyandi mwa nuka ni mwa masa, kana litindi lu ka yamba mwa teñi ? Ha ni li ki hona fani yo Mukela ha li : ‘Meyi malomba ka mana nyotwa. Mwana mukowe ka mana nyambo – Mezi a ku kupa ha fezi linyolwa, mi mwan’a wa henu ha tusi se siñwi, ha yo hula u ta ku siya u nyanda.’ Ki hona Wainyae ha li : ‘Batili Mukela u siile ku cwana : ‘Meyi malomba ka mana nyotwa. Mwana mukowe kamana nyambo, u kula ku lenda. Ki kuli : Mezi a ku kupa ha fezi linyolwa. Ku cwalo kuli ni mwan’a wa henu ha tusi se siñwi, ha yo hula u ku talimela u nze u nyanda.’ Mukela na kobisa cwalo Sinyateti, kakuli na sina buitumelo ku Litunga ka bunde bwa hae ku yena, mane Sinyateti ne li mwana wa ku nopa kono u til’o fetuha mwana mwa Kwandu. Cwale kacenu palali ha i felile u teza Litunga mi hape u tisa liloko la ku lwaha Makwangwa. Ha ni li Makwangwa ki malen’a hae kakuli ki bana ba habo luna nji ?”

Mulena : “Ngambela u bulela hahulu, tuhela ni feze. Ku cwalo mwanaka wena Siñañeli, cwale ni utwile butumo, ngana ni ku kona hahulu kwa hao musebezi wo. Ee, na lumela ha ni utwa kuli u kona hanyinyani musebezi wo, kapa ku likanyisa bambuti. Luli no lukela ku bulela cwalo kakuli ha ni si ka bona kale ze u sebelize, niha buñata bo ne bu sike bwa bulela buhata mutu u kona ku lumela. Cwale ki a mañata a lishumi a kuma, ni ku fa kuma kakuli ki bona butale bo bunde

hahulu bwa kwa Nyengo, mi ku zwa teñi malumo kapa miwayo ye bubebe. Hape ha bu tokwahali ku otololwa kakuli na sepa bu otolozwi kale, lu ku ezelize hande mwanaka."

Siñañeli: "Muñali ni itumezi, mi kacenu seo se u utwile ka lizebe si ka bonwa ki meto a hao. Hape ha ku na ku nga nako ye telele, ni ka feza kamuso kakuli ni bata ku matela kwa munzi wa ka kuli ni yo feleleza ku tulisa lizulu la ka. Mi hape ni siile munzi ku sina banna, lifasi le la butata isi ha u lieha u ka yo fumana munzi u falalile."

Mulena: "Ku falazwa ki mañi? Ya falaza ya bizizwe ki na u falilize na, mi na inge kamita mutu ya cwalo, toho ya hae i ka ba mukope wa mezi a ka. Hape ni ku kuta ha u na ku kuta haiba u ka eza mo ni ku laelezi kakuli u ka ba wa bubeli ku na. Bana ba hao ki bona ba ba ka taha kwanu, mina mu lata cwañi kwa matakanyani. U busizwe ni wena no lukela ku busa. Kakuli ze ne li inzi kwa tasi li lukela ku ba fa halimu mi ze ne li li fa halimu li ye kwa tasi. Ki mañata a lishumi u tokomele hande." Siñañeli a nopa a zamaya. "Ku wena Kalombamano ni utwile, ee, ni utwile mwanaka ka za ku luka matata kwa hao ni ku suha hande. Bona mwanaka mwa Kwandu mo ku na ni biemba-emba bya matata kono butata ki kuli matata a ka a shwa feela, ne ni lakaza ku ba ni matata a nga nako kakuli ze ze cwana za ku suha nako ni nako ha li sepahali, mi wa ziba hande kuli batu ba se ba lokile kale likubo za mazwii ze cwana; 'Mboela sikulo sa ma muba ku mashilikati maelo. Wi lufuka umwana ngo mulume to tutuma - Mboela silalo sa ma-muba kwa basali ba bande. Ba apala likubo za mazwii, munna u siala a andwa ki silami.' Cwale mwanaka ha ni ku liyehisi u nge matalo a a likwena u suhe, u luke fa teñi matata mwanaka mwendi ni ka punyuha kwa silami se si anda banna seo."

Kalombamano: "Muñali ni ka ku puma ka lifi? Batili muñaka; Ku kana kwa mubika ni ku pumena - Ku hana kwa mutanga ki ku lumela. Cwale ni haike ni sina se ni ziba ni sa ya ni yo tatuba lika ze pili ni ka bulelela Litunga se si to- kwahala kaufela. Kapa ni ka palelwa ni ka lemusa Litunga cwalo."

Mulena : "Mwanaka zamaya u yo tatuba so ta tokwa kaufela ni ka ku fa sona."

Kalombamano a yema ni mikata ya likwena cwalo, mi ni yena Siñañeli a yema ni kuma ya hae.

Siñañeli a sa fita feela kwa liiso la hae ha sika lieha. Mwika ki kale a zwisa mashala a na lwezi, a nopa mapukuta a kala ku pukuta, mulilo wa wa, mashala a kala ku tatalakana, banana ba kala ku ca limbale. Mifufuzo ya kolobisa mwan'a mutu mi meto a fetuha telee ka baka la mulilo ku cisa. A nopa ñata ku nepela mwa mulilo, ya celela ku tokwa ni ka ku yokola, a nopa ya bubeli, mane ku ya bulishumi kaufela za celela. Kasumulaho a nopa mapukuta a a pazaula a li kakuli a fuzezi hahulu mulilo ki kale a mu labulela kalilabule, a nga mulilo ku u shandaula, mi a kala ku inyongamena. Kwa nalule-lule a luma numwana ku Litunga kuli kanti yena ha zibi kuli kuma a i tuliwi miwayo kiñi! Mi kaufel'a yona i celezi mu mu bulelele a ni fe butale bu sili. Mulena a li : "Siñañeli ha ni buza cwalo kanti yena ya na ni ngana ku ni fita kiñi ha si ka ziba kuli kuma ha i tuliwi miwayo, mi hape na ha ni mumbuti kambe ne ni ziba butuli ne ni ka mu bizezañi! Haili ku mu fa butale bu sili ki kwa ñokolwa ha na ku bu bona, u palezwi ni na ni ka mu lukisa, mane a eza mahanyi ku na cwalo!"

Ba sa iktile, a-a-a, ki kale ku kena ye ñwi numwana ye zwa ku Kalombamano ya li : "Kalombamano sa bulela ki se u li ki niti u tatubile hande matalo, mi u fumani kuli matalo a a na ni tata feela mi ki a mande a futumala mane a fitela kwa hule manale kwa ku futumala, kono nto ya kupa ki mezi a ku nyaisa matalo ani kakuli a mufuta wani a nyaiswa ka mioko ya basali ba muñ'a likubo, mi ha ibile ki za Litunga batili bona baoli ki bona ba ba lukela ku taza zona lihwana ze peli ze ka mioko ya bona mi u li ba akufise, hape ba sike ba beya mwa teñi mezi, kakuli u na ni tikanyo ya zibela teñi fapahano ya mioko ni mezi, kapa mioko i sili ni ya muñ'a kubo." Litunga a kutumana wa mukombwe fa cika, a hupula mi a luma li-numwana ze peli ku yo biza Kalombamano ni muhulwan'a hae.

Katulo ya Mulena Singanyanganye

BATU bao ba ne ba lumilwe ku biza Kalombamano ni muhulwan'a hae ba fita ku Mulena ni bona, kiha Mulena a ba atula cwana a li ku Siñañeli: "Ni swabile ku wena mwanaka, mane wa ni utwisa butuku kwa pilu. Ne ni ku file litulo za ka kuli u ni ezeze fa teñi lilwaniso ni miwayo, wa ba wa lumela u sina nonge, mi na ba na ekeza na li ni ta ku fa sanda se situna mwa mubuso wa ka. Kono wena ha u si ka talima zeo. Kiha u lumela liñusa ku na kuli ni ku file butale bo bu maswe. Cwale ha u li mutuli, kiñi ha ne u si ka ziba kuli butale boo bu maswe pili, mi ne ni ta bu buluka?"

Siñañeli: "Muñ'a ka ha ku fosi likota, kono ku fosa luna batu, haiba ki ku shwa, ni se ni shwile kale."

Mulena: "Ha ni mubulai kapa Mulena ya tomile lubona lwa hae fa mali a batu ba hae batili, kono ni mupilisi ku ba ba lata ku piliswa, mi mwanaka ha ka ni fetuhela kapa ku ni utwisa butuku, ni na ni ku mu nepela kwa hule ni puso ya ka. Kakuli ya lata ndu na lukela ku lata ni ya i yahile. Cwale kezo ye i ta bonahala kacenu ku wena. Ni konka ka lubona lwa ka kuli luli kacenu le u ka zwiswa mwa sicaba se."

Kalombamano na ikalezwi ha utwa kuli muhulwan'a hae wa lelekwa, sihulu n'a swaba haiba ni yena n'a ka lelekwa ka nzila ye swana, kono na tiile pilu kakuli n'a sepile kelezo ya malumahe, mi a ituma ñaña a li: "Nife niyoye kunu kuli Nyambe o mufuti no moyo." Taluso ki kuli: "Ni shwe ni pile, kaufela ni talimezi ku Nyambe Muñ'a Bupilo."

Mulena: "Mwanaka Kalombamano, ka niti ba ku zibile ba ba ku beile la Kalombamano, kakuli ha ni talimile hande ni boni kuli kanti ha ki ngana ya hao feela, kono u bulelezwi ki mutu kuli u eze cwalo. Nihakulicwalo Malozi ne ba lokile cwana: 'Mu siula ka ku lumbekwa, mu siwana ni mulumbekwa.' Ya si tokwile ha lumbekwi, kono ku lumbekwa ya si fumani. Ka niti mwanaka ha ni koni ku lumba Siñañeli, kakuli

u palezwi ku fumana ngana ya ka fo i yemi, kono ni lukela ku lumba wena kakuli u fumani ngana ya ka kaufela, mane wa ba wa teulula lulaba lwa ka lo ne ni teile. Se u boni ki kuli ne ni ku likile, na ba na ku zieza, mi ni wena kiha u teya lulaba lwa hao, lwa kuli haisi mioko feela ki yona ye kona ku suhiswa matalo a likwena. Kacenu le ka baka la manyalu a hao, ni ku bea mwanaka ya ka zamaisa lifasi le kaufel'a lona. Ha ku na ya ka hotola ku se u ta si atula kaufela, kapa na kuli ni nyaze katulo ya hao batili, seo u si atuzi u atuzi ku felile."

Kalombamano : "Ni itumezi ka musa o mutuna wa muñ'aka ha ni beilwe mwa puso ya hao, ni haike ni sali mwanana ya fokola. Batili ba bahulu ne ba bulezi hande ha ne ba kile ba li : 'Siywamwinji ka si sanenwa lumonyi - Se si taha musihali, ha si batelwi lumonyi.' Ki niti, kakuli ni na ni batu bao u ba beile mwa tas'a ka, mi ki lizazi la sicaba, cwale ba ta ba bona liseli la ka, mi ha ni na ku tokwa ngana, kakuli ngana i tezi kale mwa mihupulo ya bona. Kono ku wena mulen'aka, ha u bona u bulezi kuli ha u na ku fetuha ku se ni ka bulela, mi mane wa ba wa bulela kuli ; u mulena ya sa fetuhi mwa hanu, konji fa bulobalo, ki hona he u ni utwe ha ni ku kupa. Ni kupa cwana kuli, ni haike bumaswe bwa muhulwan'aka ki bo bu-tuna mi bu bukiti sina mushabati wa nuka, ne ni ka itumela ha ne u ka mu swalela, kakuli Malozi ba ize : 'Mbumu ka wa katondo na mubika - Mulena ha na kaiñole ni mutanga."

Mulena : "Ni utwile mwanaka, muhulwan'a hao u ka pila mwa sicaba sa ka, ha ku na mutu ya sa fosi. Ni luna ze lu fo-seza Nyambe ki ze ñata, kono lu sali teñi ka baka la ku swale-lwa. Nihakulicwalo ne ta ba hande kuli u kete kwa silundwa-manje ba bañwi bo ta yolisa lianda ni litulo, mi u ka ikapulela bao u sa ba lati mwa Kuta ya hao, kakuli mutu u maswe ku pila ni linoha mwa lapa. U si uti sibili ni bana ba hao, si ka ba luma, kapa ku luma wena ka sibili."

Kalombamano a nga Ngambela Lushwelañi, a mu tulula mi a nga muhulwan'a hae yena Siñañeli a mu beya Bunga- mbela, mi ha ku yo yoliswa Ngambela Siñañeli Kalombamano n'a kile a loka cwana : "Minowe ni munu u kula ku wana

- Munyan'a hao ki mutu, ha mu hula mwa katana." Kalombamano na lokile cwalo kuli a hupuze muhulwan'a hae miteñi yani ya na nyandiswa ki yena, ni ha mu lelekela mwa lizulu la Banitoifeela. Mi a mu bonisa kuli bunyani ku mutu a ki sika batili, kono munyan'a hao wa kona ku hula kapa mane wa kona ku ba nto ye tuna ku fita wena yo muhulu. Kono ni yena Siñañeli sina na ikutwa nji! Ni yena sa felela mwa halimu a li: "Ikanungwe siwo lumbu Mutwiwambwa itanyoko - Ikanungwe u lundukile nihakulicwalo Mutwiwambwa ki ndataho."

N'a latezi munyan'a hae liloko leo kakuli niha ka huliswa kapa ku ba nto ye tuna ye kuma kai kapa kai, nihakulicwalo u sali yo muhulu ku yena mi ki yena ndatahe. Cwale Kalombamano a ba a hupula kuli mwendi muhulwan'a hae a ka ba ni muhupulo wa ku mu fetuhela kwapili, kiha mu lokela cwana: "Wabakanga owe ba situndo ni mulungamena o ku yola - Ha u beya wa henu fa situlo ki yena ya ka tundamena ku ku yola." Siñañeli ha utwa cwalo sa kuza mi a li mwa pilu ya hae, ha ni ka tundamena ku bulela ze ñata u ka ni tulula.

Kalombamano a nga malumahe yena Kumanulula a mu beya Kalonga. Mi ha ku yoliswa Kumanulula fa Bukalonga Kalombamano n'a kile a loka cwana: "Imulela kayunyi biunda mba ka mu lela - Ya babalela ze nyinyani kamuso li ta mu babalela." Kalombamano na lokile cwalo kuli malumahe a hupule kuli ki ka sishemo butuna sa hae ha konile ku fumana situlo se si tuna cwalo se. Mi ka baka la pabalelo butuna kacenu ni yena u huliswa ki ya na hulisize. Cwale Kalonga yena Kumanulula a yema mwa hali a silundwamanje mi a itoka ndambo, kono mu tilele wa landa, itingongi ta mwenyi - Ki na Kalonga poho ya mwenyi ye sa lwani ni ye zibana ni yona, kono i libelezi se si ta ikenela. Ki na muateleli wa baeti kaufela." Kalonga n'a itokile cwalo kakuli musebezi wa hae ki wa ku amuhela ba ba zwa kwa hule kaufela, mi Kalonga a ki mubulai kono ki mupilisi wa sicaba, cwale haili ku se si ka filikanya batu bani ba sicaba ki sona sa ka lwanisa. Mi ki niti muzamaisi

ha amuheli kapa ku tusa feela ba habo kono ki mueteleli wa batu ba sa zibi.

Coliso ha ise i felile kwa taha muzeko o no tisizwe ki mutangana yo muñwi ya bizwa Likelele ni munyan'a hae ya bizwa Nonge ka muzeko wa simu. Ndat'a batangana ba ha shwa na ba siyezi simu cwale ki yona simu ye ne ba bata ku ikabela, kono kwa pala mi ba taha fa Kuta, ni hona matuna ba to i palelwa, kono kasamulaho Kalombamano a to i atula hande.

BA BA ZEKA LIZULU

Siyongili ha sa tokwahalile mwan'a hae wa mweli a bata ku aba lizulu le ne ba filwe ki Litunga fa hali, kuli munyan'a hae a lime buse bo buñwi. Kono munyan'a hae na hanile kakuli na mu file kwa mezi ni macwe a mañata.

Nonge: "Ni tile ku wena Muñ'aka, eni shangwe, ku wena Kalonga, ha ni utwisisi hande mwa pazulezi lizulu muhulwan'a ka. Lizulu leo ne li siilwe ki ndat'a luna yena mutang'a hao Siyongili, kono lizulu le li aluzwi likalulo ze peli kapa ze talu, nto ye ñwi ki macwe, ye ñwi ki mezi mi neku le liñwi ki lona la mubu o munde cwale muhulwan'a ka u ngile kwa neku la mubu o munde feela mi na u ni siyezi kwa mezi ni macwe. Cwale kanti na ni ka pila cwañi?"

Kalonga: "Ki hona u bulezi ku utwahalile, na bona bunde ki kuli wena yo munyinyani u yo puma lizulu hande mi u kale kunga sa hao siemba u siele muhulwan'a hao se siñwi."

Ni teñi yo muhulu a bilaela kakuli Nonge ha yo fita a yonga mubu o munde mi a siela muhulwan'a hae o maswe. Mi yo muhulu a to kataza Kuta hape. Kwa lumwa batu ku yo alula simu yeo kono kwa pala, mane kwa hupulwa kuli kanti katulo ye nde ki ku ba amuha feela simu yeo i kutele ku Mulena mi ba ka fiwa lizulu li sili. Nihakulicwalo taba ya yo bihwa ku Kalombamano ka manzwi a: "Taba ye ya Nonge ni muhulwana hae Likelele i palile mi lu hupuzi ku lumela batu ku ba amuha lizulu kuli li kutele ku Mulena kakuli ba kataza hahulu bana ba Siyongili."

Kalombamano a kutisa manzwi a kuli : "Mu sike mwa ba amuha se ne si filwe ndat'a bona. Haiba mwa ndu ya mutu ku ta kena noha, muñ'a ndu ha na ku cisa ndu kono u ka bulaya noha feela ki peto wa kutela mwa ndu ya hae. Ni haili musali ha koni ku cisa musisi wa hae o munca ka baka la nda ye mwa musisi kono u ka i lwena. Cwale bona ba kupile ku abelwa a ba sika kupa ku amuhiwa. Cwale ha lu palelwa ku ba abela kanti he ha lu baatuli."

KELEZO YA MUSALI-MUHULU

Manzibwana kwa taha musali-muhulu ku Kalombamano mi a li : "Batili Muñali ni na ni taba ye ni bata ku ku bulelela bakeñi sa taba ye ya Likelele ni munyan'a hae Nonge."

Kalombamano : "Bulela mama lu utwe mwendi u ka swana wa ni pilisa."

Kacembele : "Na bona a kuna se si ka ku paleliswa ku ba atula, se si lukela ki se, yo Nonge u itutile mi u ziba lipalo za ku alula. A ye a yo aba simu. Likelele ki yena yo muhulu a be wa pili kwa kunga kabelo, se si siala ki sa yo munyinyani ki peto ku ta luka."

Habusa Kalombamano a kopanya Kuta mi a lumela ni Litunga kuli a to utwa mwa atulela. Litunga ha sa fitile ni manduna ba nze ba teile litenda, sicaba bololo mwani, Kalombamano a biza Nonge ni muhulwa n'a hae, mi a ba tisa fa pil'a hae ni Mulena anz'a bona. Kiha Kalombamano a loka cwana : "Mulila sa waye imioti kutalinga - Ya lila muluilui, mioko ha i tahi." A zwela pili a li : "Ngambela mu sebeza nto mañi mi ni wena Kalonga u inezi nto mañi mwa Muleneñi mo ? Ki peto mu inezi ku notisana likwai feela ni ku tea zebe kwa malopu *lukola ñete*, ha mu lati ku atula hande ba ba seta. Kacenu litaba ha li atulwa ki na ni Litunga mwa Kuta mina mu ka ba bafelelezi nji ? Mi mina ha mu li bafelelezi luna u ka fetuha manduna ba mina nji ?

"Kambe ki wena Siñañeli ha ne lu ka zeka lizulu lani Bani-toilefeela ne u ka taba ha ne lu ka li amuhiwa na ? Wena

Kalonga ha ne mu ka zeka ni Mulako me, mulapo wa Ngwelele ne u ka taba Kuta ha ne i ka u nga nji ? Ha mu lata ku atulelwa hande ni mina ha mu li baatuli mu atulele hande be mu zekisa mi buatuli bwa mina bu ka tuma ka bunde, ha mu atula maswe mu ka tuma ka sobozi. 'Nonge, Likelele,' ba alaba, Kalombamano u sa zwela pili. 'Mu bana ba mutu a limuñwi mi ha mu lati ku cela fa mukeke u limuñwi ki nto mañi ? Simu ha ne i filwe ndat'a mina Siyongili ne i sina mululwani, kacenu mu bata mululwani, cwañi ! Ndat'a mina na si ka libelela ku i amuhwa ki Kuta, kacenu le Kuta ibata ku mi amuha yona. Libaka mwa li ziba! Simu ne i filwe ndat'a mina kuli ibe ya mina ku ya ku ile, kono ka nako ye mu bata ku i fanisa, kakuli mu bata ku i amuhiwa. Kuta i ni kupile kuli ni mi amuhe yona, kono na ni hanile ka ku hupula pulelo ye : 'Kwa fa ndila kwa mba fa likwici.' Taluso ki kuli ; ko ku bulaiwa taha, ni liiba la bulawa. Cwale ha ni ekeza ni li, kacenu ki na ya kona ku mi atula, kono kamuso bana ba mina ba ka atula bana ba ka. Cwale haiba ni mi atula maswe ha ni na ku atulwa feela ka sobozi batili, kono kamuso bumaswe bwani bu ka kutela fa halimu a litoho za bana ba ka. Ka niti luli bu ka yemisa muhata sina kabanze.'

"Nonge wena u itutile, zamaya u yo aba simu ya mina, ki hona u ka yo kutela kwanu. Muhulwan'a hao u na ni tukelo ya ku yo iketela pili sa lata, mi he mwa mulaho wena yo munyinyani ki hona u ta nopa se si ta siala. Kapa u ka ipulaya, ki mulatu wa hao. Haiba u ka aba ka sobozi, muhulwan'a hao u ka nga sona se sinde, mi wena u ta ku siyela se si maswe. Yena niha ka kala ku nga ha u lukeli ku bilaela kakuli ya abile ki wena, mi se si ta siala kaufela si ka ku tabisa sina sa ngile muhulwan'a hao."

Simu yeo ya abiwa hande hahulu, mi muzeko wo wa bonisa butali bwa Mulena Kalombamano. Butumo bwa butali bwa hae bwa hasana mwa naha kaufela.

Kalombamano wa tokwahala

NAKO ya ku supala ya fita mi Kalombamano a sutelela fa kaufi ni ba ba shwile, limbi za hae ne li bonisa kuli na se a supezi luli, mi lifu ne li li fa kaufi ni yena. Na na ni mwana wa mushimani wa lilimo li ketalizoho ya na bizwa Kakundukundu. Pili a si ka shwa kale, Kalombamano a kile a puta sicaba sa hae mi a si bulelela cwana : "Na shwa bana ba hesu, ni latelela ndate yena ya itangetite. Niha ni sa lata ku pila ni mina, nako i se i fitile yeo ka yona litakazo za luna li ta atulwa ki pulelo ya baikale ye li : "Litooma mundi wa Nyambe nenyi, na kwatiwa munyanguba. U muta ta onje mi mutelela.' Taluso ki kuli : Litooma munzi wa Nyambe o na ni baenyi kamita, ha ku tahi ya akufile, ya ya kwa teñi u yezezi. Le liñwi hape ki le : 'Imwala nema talulenda, Nyambe twalo moyo.' Foo ki kuli : Mutu u likanya tite ya hae, kono Mulimu yena u likanya bupilo."

"Cwale ni li mu itobohe ha mu sa ni bonanga bana ba hesu kakuli nako i fitile ya kuli lu kauhane. Kono ha ni mi sii mu nosi, Kakundukundu ki yo u ta zamaya ni mina, ha lata u ka ba ni ngana ku fita ya ka." Cwale Kalombamano a fa mwan'a hae kelezo ya mafelelezo a si ka itobalela kale mi a li : "Ku iboola kasawelo', ku buza ha ki bukuba, mi mulena ya kona ku busa hande ki ya utwa likelezo." Kalombamano a tokwahala a nze a siyezi mwan'a hae bufumu bo bu sa lekwi, ili yona ngana ya za bupilo.

Ka zazi le liñwi Kakundukundu a buza bo mahe a li : "Ima kanti kiñi bo ndate ha ne ba sina milili ye miñata fa hali a toho, bati ni sa hupula kuli ne ba sina yona ? Hape kanti kiñi ya mina ha i li ye miñata ?" Mahe bakeñi sa ku mu alaba hande, a halifa hahulu, kakuli na hupula kuli mwendi mwan'a hae na mu bona bukuba.

Manyando a Iñutu

KAKUNDUKUNDU mwa mulaho a ndatahe buñata bwa sicaba bwa mu hanelela kuli a be yena shwana Kalombamano. Kono Ngambela Siñañeli a hana a li, a ku swaneli kuli yo munyinyani a yole ku siya yo muhulu. Ka mukwa o cwalo kwa yoliswa Lishemenwa niha na toilwe hahulu ki sicaba. Ka zazi le liñwi kanana ka bulela cwana ku Siñañeli ka li : "Ta muwanena na litongo, no ku muwanena na litongo, no ku u tangalalela, u siisa awana - Ku fa mutu sanda mwa hae, u ka kala ku ikuhumusa ni ku lelekisa ba fumani." Mwanana na bulezi cwalo kuli Siñañeli a lemuhe kuli kambe Kalombamano na sika mu hauhela kambe n'a sike a fumana maata ao a sebeza ka ona, kakuli nyangela ne i utwile Kalombamano ha bulela kuli Kakundukundu ki yena ya ka mu yola.

Taba ye ne i utwisa hahulu butuku ki ye, Lishemenwa na sa lati bana ba habo hahulu, sihulu na toile Kakundukundu mi sitoyo sa hae ne si tuka ku Iñutu yena kaizel'a bona. Lishemenwa a nga mazulu kaufela ni ku abela batu ba sili, mi a nga a mande kaufela ni ku a fanisa ku musal'a hae ya na a abezi ba habo. Ka zazi le liñwi Kakundukundu a lika ku zeka ni muhulwan'a hae ni kuli a mu buze se si mu hupulisize kuli a nge masimu a bona a sizwalo kaufela ni ku a fa musal'a hae ya a fanisize ku ba habo. Kono na kile a tibelwa ki Iñutu ya na kile a li : "Itufa kwa namambumbwe ilala wasa wowe, biunda kuule ñombe - Ku ina u nosi ku swana ni mutu ya inzi mwa bucwañi, u iputa-puta a nosi kamuso u ta lekiswa komu. Wa ziba hande kuli sitoyo sa ndat'a luna ni Siñañeli ne si li cwañi! Mi hape ni ku zeka mubu hañata mizeko yeo ha i yo fela yo muñwi ki kale a shwa, cwale tuhela, haiba lu lekiswa likomu ha kuna mulatu ku likani. Mawe sishemo sa ndate kacenu si fetuhile mulilo wa luby a o cisa na ni muhulwan'a ka."

Ka zazi le liñwi Iñutu na felile hahulu pilu mi a tahelwa ki muhupulo wa ku yela yena muhulwan'a hae Lishemenwa,

kuli mwendi a ka mu hauhela kuli yena ni muhulwan'a hae Kakundukundu ba ka fiwa sibaka sa ku ina ni ku lima. Mi Kakundukundu na kile a felelwa ki sishemo, a kenelwa ki muhupulo wa kuli a fetuhele Ngambela Siñañeli ni Mulena Lishemenwa, konò ba utwiwa ki kanana, ka ya ku Siñañeli ka nze ka mata; ki mo ka wa ki mo ka yema, ki mwa ka itakula mifufuzo, ki mo ka mina mamina. Ha ka sutelela fa Kuta Siñañeli ki yena wa pili ku ka bona mi a loka cwana: "Mukela wina mbo keta kambo musinga kulya ni mukela ku ikala - Ya taha ku ba bañata a nze a mata ki ya tisa taba. Kakuli ya bata lico wa iketangisa ni ku to ina." Meto a bo Ilutenda a felela mwa halimu mi ba bona mwanana a taha a mata pilu i fa toho sa tosaela feela. Apwe kuli ba mu swale ki kale a wela fa fasi ki hona ka tosaela mi ha ka iketile

Ngambela: "Mwanana u sabile nto mañi mi u batañi? U zwa kai?"

Kanana: "Ngambela ki palali, wa ni ziba ha u koni ku ni buza ko ni zwa."

Manduna: "Palali i zwa kai!"

Kanana: "Kakundukundu u falaza lifasi kakuli u timilwe mubu ki Ngambela ni Litunga mane malumo a felezi mwa halimu ki bao se ba kena."

Manduna: "Nongolo a swana ndili mapu na siyoyo. Mungolo i swana sina kupa, ya i fumana wa itopela yona. Ya shwa ni muñ'a hae ha maibi, konji haiba ni lona lifasi kaufela ha li ka maiba." Manzwi ao a fa Siñañeli maata mi ni yena Kakundukundu a utwa ka bubebe kuli kanti ha ku konahali, kakuli manduna ba utwile kale taba yeo. Mi kiha eleza kaizel'a hae kuli a sike a ya ku Litunga kakuli u ta bulawa. Inutu a hana ka tata mane Kakundukundu a mu tuhela. Inutu a lika ku kupa ku Litunga Lishemenwa masimu a mañwi a ndatahe, kono Litunga a li; ki mbamba, kambe ne li yena ya na a fanile kambe ku ne ku li bunolo kono kakuli ne li Muoli, ku tata.

Cwalo ne ku bonahala inge ki ku amuha Muoli, ku mu amuha sa fanile ku swana inge mutu ya mu tubula sitino fa patelo kuli batu ba mu bone mwa inezi. Kapa inge munna wa sikuba ya ka natela musal'a hae fa patelo ili lishwau le lituna. Cwale Iñutu a lokela Lishemenwa cwana: "Kafulu mwana lilolo, wa fulanga mei matungu, musheke ni mu ku onga. Hulya maonde mu ngala, kufa kwa mukongete. Kubu mwan'a lilolo, u ngundunganya mezi a mandunga. Mushabati wa ku puma. Muci wa mulilima wa fa ngala, kono ki wona o ka ku bindela muta u shwa." Iñutu na kile a lokela cwalo kaizel'a hae kuli a lemuhe kuli bulena bu kona ku puma mutu mane ni ku mu libalisa habo kapa bana ba habo. Mi bupilo bo bu cwalo bu swana sina mushabati wa nuka o eza kuli munda ha u taha wa tiba. Mi ze munati ni kanya ya bulena ka niti ki mihala ye bindela hañata mutu ya pila hande. Cwale ha ku tusi kuli a be ya ngundunganya ba habo.

Ka zazi le liñwi banana ne ba bapalela fa patelo mi ba bona musal'a sikombwa sa Mulena Lishemenwa a nz'a kena kwa Kashandi mi Litunga a inzi a linosi. Banana ne ba boni taba yeo hañata mane ba ba lemuhu kuli kanti musal'a Kalembeshwa ki mulikan'a Mulena, cwale ba teela Litunga nguli cwana: "Lyambai u na ñumelandó lyaombele ilyo ku ombela. Lya fukuka ilyo ku fukuka, bo ka likolwa mañelele. Bo mwele wa Lyambai wenda suu ku nyanganya, wa limunju kwenda silalo ku shama - Wena nuka ha u zibwi ko simuluhile mi hape ha u na mafelelezo. Ha u zusa mañungwa ki peto u zuhile ku zuhelela, mi hape niha u iketile ha ku tokwahali mañelele ku wena. Hape ha u fuka u nyanganyisa ni ze ku potolohile kaufela. Ka niti wena Lyambai u swana sina mutu wa lihata. U shanda-ula silalo." Bariana ne ba bulela cwalo kakuli Mulena Lishemenwa ne li Mulena ya na lata hahulu lindwa. Mi niha na iketile ne li mutu ya na lata ku ngundunganya batu hahulu ka ku ba zekisa, hape kwa ku amuha batanga basali foo ne ku sina ya na ka likana ni yena. Cwale ha ba hupula bupilo bwa ndatahe bunde bwa bona ni bwa mahe kiha ne ba ize: "Mwendi mutu yo a ki mwana a batu bani u simuluhile ku sili." Taba

ye ya nyemisa hahulu Mulena Lishemenwa mi a luma batu ku yo swala banana bao kuli ba to zekiswa.

Mulena Lishemenwa: "Lubinda ne ni ku boni maabani ki wena muloki! Mundia ni buñata bo ne ni mi utwile inge mu seha Lubinda ha feza ku loka. Cwale mu ni taluseze se si sehisu ha mu ni bona kanti bo ndat'a mina ha mu ba bonanga ha mu sehangi kiñi?"

Ngambela: "Mina likuhu za ku nopa mu taha cwañi ka kashawu fa pil'a Kuta ni ku bapalela fa teñi? Kuta ki liatulelo ha ki libapalelo. Mu bana ba bo mañi mina mu sika lutwa li-kute! Bana ba limili ba."

Lubinda: "Kana Kuta i atulanga busihu sha? Kana ku na ni Mulena ya lukela ku potapotanga mwa muleneñi shangwe? Mi hape kana ku na ni tolongo ya ku seha nji kapa ku na ni mulao o hanisa maloko? Hape ha mu bulela kuli Kuta ha ki libapalelo la banana ki liatulelo la ba bahulu kanti kacenu mu atulelañi banana?"

Banana: "Haiba Lubinda na ka bulaelwa za maabani ki hona ne lu lukela ku buza kuli kanti lu fosize nto mañi? Kakuli haiba ki ku bapala, muleneñi o u samba u tomwa banana ne ba bapalelanga hona fa, mi ni luna lu kalile kale kono ha lu sika zekiswa. Cwale haiba bo ndat'a luna ki linja kana ku na ni linjanana ze zekiswangwa ki batu li ka bulela cwañi? Kana mona mwa Kuta mo ku na ni alimuñwi ya sa zwi kwa bwanana, haiba ki liloko lu lukela pili ku loka mwa na lokezi Lubinda. Lubinda loka mo no lokezi liloko lani la Mulena ya sishemo ya busize pili ya na bizwa Yeta."

Lubinda: "Yeta nonwa twamona no kwetwa ne butu, bo te lengwa mutwi ne wokolo, Yeta munye koñola. Ilengwa mutwi wo kolo wa mulenga mbu cokele lieo." Lubinda a felela mwa halimu ku loka mi a yo yema fa. Cwale banana ba kupa ba bahulu kuli yo muñwi wa bona a li taluse mi la taluswa ki Ngambela Siñañeli.

Ngambela: "Ni fumana banana ba ba sina mulatu mane lu fosize ku ba omanyu kanti ze lu lokanga ba li utwa, ee banana ba swala luli. Talusonyana ya manzwi a lokile mwanana

yo Lubinda mane mwa bona ni Litunga ya na nyemile ki yo sa seha. Ki ona manzwi a nduna yani a kile a li kanti puso ya Litunga Lishemenwa ki ye nde hahulu, cwale banana ba li; 'Yeta ya bonwi, libizo la ka li konkiwa ni haili likoyokoyo za nuka, zona libutu, mane ni tunyunywani kaufela. Na mutu ha ni pulwi sina lisheta kakuli ki na muñ'a naha, yena ya ka lakaza ku ni ca sina lisheta liino la hae li ka lobeha.' Ha mu hupule bunde tuna bwa Mulena yoo ya na busize lifasi la luna, ka niti luli banana ha mu na mulatu kambe ki na kambe mwa zamaya."

Litunga: "Bana ba ka ha lu sitatali kwa mahutu feela kono ni haili mwa hanu kapa mwa booko kwa sitatalwa. Kambe mutu ha zibile u zibezezi kambe ni mwa maofisi ku sina litakuliso, kono se ba beezi litakuliso fa tafule ya mañi ni mañi ki ku lemaha kuli mutu ki sifosi mi ha ku na yo munde. Cwale mu zamaye ha ku na batu ba ba sa lwani kono kamuso ba yo nwisana mezi."

Kwa tokwa ku nga nako, Mulena Lishemenwa sa lakaza ku ngelela musal'a Kalembeshwa. Ha sa mu ngile, Kalembeshwa a bata kuli Kuta ni yena Litunga ba mu kutiseze musal'a hae, kono Litunga a hana ka tata. Litunga a kutisa manzwi ku Kalembeshwa cwana kuli, kana kwenha ha i ka swala mwan'a mutu i ka mu kutisa hape? Ni ingile ni ingile ha ni kutisi.

Kalembeshwa a utwa hahulu butuku ka musal'a hae kakuli n'a mu lata hahulu mi na lakaza mwa na ka utwiseza Mulena butuku, kiha lakaza ku mema mpi mi ha funduka na kile a bulelela Ngambela cwana: "Sakanga ba mukowa site ba ndundeko - Se si palile fa ngambolo si tahe fa ku lwana fela." Ngambela a mu matisa ka mulamu, mi a li: "U to bulelela na ki na ya ku yangile nji? Kapa za ku lwana wena nja tuwe u ka lwana ni bo mañi!" A mu matisa kono a kena mushitu mi a ya kwa hule. A feza mafasi mane a be a yo fita kwa sicaba sa buenyi mi a lika ka mwa n'a ka konela kaufela ku bonana ni Mulena wa lifasi leo, a nze a zamaya a nze a buza nzila ye ya kwa muleneñi mane kwa mafelelezo a yo fita fa Kuta ya Mulena. A fumana Mulena ni batu ba hae ba nze ba teani

fa Kuta ba sweli ku zekisa. A kala ku saba kakuli muleneñi ne u tiile hahulu mi ni ba ba ne ba inzi mwa matuko ne ba sabisa. Mulena ha bulela cwana kaufela manduna ba yema ha yo wiseza linzwi ba ina hape. Ngambela ha bulela ba wela fa fasi mi ha yo wiseza linzwi ba ina fa lipula. Wa kalupa h'a ka liza ba nopa lilwaniso ba yema kapilipili mi ba talima yena wa kalupa.

KAUHANYO YA 7

Kalembeshwa u mema mpi

KALEMBESHWA : "Mina mu sicaba se si buliti hahulu, mu batu ba ba sina maata, mu pila muloho ni ndongo mi mu apala mulilo. Kanti ha ni talima hande ni lemuha kuli mu na ni maata a matuna mane mu kona ku falaza lifasi le lituna. Isita mutu a ekeza kwa simu ya hae wena Mulena wa sicaba se u ta ekeza lili puso ya hao ka manaha a inezi ku ku fumbela. Ku na ni lifasi la likomu ze ñata, la mubu o nunile la basali ba mazwele a miuku, mi likomu za teñi li sisa hahulu. Ni se ni utwile li ku fumbela maswe wena Mulena wa lifasi le. Li hupuzi ku to tuba bana ba lifasi le ni ku ba eza looba. Mubu wa hao ba u nunise ka bumete bwa manduna ba hao, mi wena u kaname ka lilumo la Mulena yoo. Yema he haiba u lata ku itahanela ni ku lamulela sicaba sa hao. U si ikatazi ku buza nzila na ki na nzila ni ka ku isa kwa teñi."

Mulena Mangundungundu : "Ngambela Sikapamali, manzwi ao a isa kai? Kana a ki matapa na?"

Ngambela Sikapamali a yema a felela mwa halimu a liza ngongi ya hae ka ku tiisa, mi a wela fa fasi a alabana, a kuma mubu wa Kuta, a mata a yema mwani a eza inge ya bina, mi- caha ya taha mwa mulaho wa hae ya yema ya takisa kono ha se a ikupuzi a fetuhela ku Litunga a li : "Muñali ni shwile linyolwa ni bata ku nwa mali a yena yo pili mi ki hona ni ka falaza lifasi la habo." Kono Mulena a mu hanela a li : "A ku

konahali kuli lu bulaye ya tilo lu pilisa lu ka mu buluka mi lu ka mu hupula haiba lu ka tula lila za luna.”

Kalembeshwa n'a kile a itoka cwana a li: “Ifula wa shana katindi te ifuba wowe u moo, kaluka kuwo lumino – Na kulu ni pila kwa tasi a litindi kono ni zumwa ki nyangela, nihakulicwalo ba ka shwa nute.”

Ka nako ya busihu ha bu ya kwa ku patalala, mutangana a kena mwa munzi wa Mulena Lishemenwa, mi mpi ya ambeka Muleneñi. Ngambela Sikapamali a kala ku kapa mali a mutu inge ya kapa mezi mi n'a itoka ka lilumo la hae Sina Numwa ya na itokanga cwana: “Ta mene numwa u imatwa makena wa ibangutanga silonda biunda mba sikumena! Nalwange wa mbumbi ka kene wa kena ni wa silimwe – Ki na mulwani ya li ku taba konji ku yo yema fa lisapo, ha u buzanga sitombo kamuso si ta ku mela. Nalwange wa mbumbi a ki yo musweu, ya na ni busweu ki wa litabula.” Ha na itoka cwalo na li lilumo la hae li ka kenela mutu kai kapa kai, ni ha i ka ba fa nama ye nãata cwañi kapa cwañi ha li na ku yema mwa nama haisi fa lisapo. Ba bañata ka baka la ku sa ziba ndwa ne ba buzanga kuli kanti ha ku lwanwa ku tabiwa cwañi, cwale Numwa ne ba alabanga kuli mu si buzangi lilumo kakuli ku li buzanga, litombo za lilumo li ta ku mela. Mi n'a li ka niti ha sa lwani lilumo la hae li tala mafumi kono ha lwana la kena kakuli li kena mwa masapo ni mali a mutu. Ki yena Nalwange wa mbumbi ya sa keni kono ku kena wa matabula.

Likuhu za lobwa mafufa ka milamu, banna ba kanama mapunu ni basali ba bona. Linja za mata ni tulumo fa limba, likaze za tuta mwa hae mi kwa ba siyongili se si tuna mwa Muleneñi, mali a mutu a buba sina mezi, mane ha ku yo patalala Mulena Mangundungundu a li ku Ngambela: “Kambe no ka lisela banana ni basali ku fita kuli u ba bulaelele kaufela ni banana.” Kono Sikapamali a li: “U loti wa mbwa ni uloti umweya – Buloi bwa nja bwa swana. Ha lu koni ku ziba milelo ya batu kaufela. Wa bona Mulena ba bañwi banna manzwi a bona a swana hahulu ni a basali, mi ni kwa basali ku na ni ba bañwi ba manzwi a swana ni a banna. Cwale ni teñi Muñali

wa ziba hande kuli hakuna sinyanga ya ka katana nali ye sihali i zamaya ni nkomwana ya yona a bulaya mushemi mi a siya mwana haiba mwan'a yona a ka palelwa ku mata."

Mulena Mangundungundu: "Ne ni bulela feela, tuba u tubelele u felezele linono."

Ndwa ha i se i felile kwa utwahala kuli kanti sicaba seo se sinca ne si tisizwe ki Kalembeshwa ka baka la musal'a hae, mi buñata bwa taha ku Ngambela Sikapamali ku to munjula Kalembeshwa kuli yena Kalembeshwa ha ki mutu ki tau ya mutu, ha ku na ba ba ne ba ba fumbela u ba memile ka baka la musal'a hae ya na yangilwe ki Mulena, cwale batu bao ba li Ngambela a lemuhe kuli ni bona u ka ba fetuhela. Manzwi ao a ba inge mufuse ku Sikapamali mi na lakaza mwa n'a ka bulaela Kalembeshwa.

Litunga a biza manduna ba hae mi a ba abela lianda. Kalembeshwa ni yena a fiwa sanda sa ku yaha, a piliswa hande mi a fiwa situlo se si tatama sa Ngambela. Kono ne ba sa utwani ni Ngambela mi mane ne ba sa potelani, ha ba kopana konji mwa Kuta feela. Ngambela na mu timile ni likomu mi na ize: "Ni ku pilisize na ba na ku fa fa ku yaha, kacenu kwa litulo u Ngambela ni haike ha ni talima ni fumana kuli mwendi ne ku na ni libaka leo ba henu ne ba sika ku beela mwa Kuta. Nihakulicwalo kwa mbuwa ha ni ku fi, haiba Mulena ki yena ya ka lata ku ku fa likomu, na ni ka mu siya mu buse mu ba babeli."

Kalembeshwa na sika tokomela a nga komu ya hae ya na filwe ki makwenyan'a hae mi a i uta hande a i beya libizo la Weleyange; "Weleyange wende na ngombe ufumu u lingane - Wena wa ka musali u tahe ni komu tutu ya luna i kopane." Weleyange ya toma muhata fa fasi mi ya zwala hahulu mane a zusa fa teñi mulaka o no bizwa mulasu; mi naha kaufela ya zikinyeha ba baka la misindo ya zona.

Muta Mulena Lishemenwa a bulaiwa mwa ndwa yani ya Mangundungundu, munyan'a hae Kakundukundu na kile a tobela kwa hule ni kaizel'a hae yena Iñutu, mi muta ba baleha Iñutu na kile a loka cwana: "Inengu uminya malolo wa fulanga

mei matungu, musheke ni mu ku onga. Ka wa mwayi mubebo, mitwi ta Lianalo umwayi waye. — Poho ya likubu ki yona mushemi ya ngundunganya mezi a fa mandunga mushabati wa i puma. Mulena wa sicaba ni yena u cwalo, ha na kubo maliha, kono litho za nyangela ki yona kubo ya hae.” Iñutu na kutezi ku loka cwalo kakuli kacenu Lishemenwa bufumu bwa hae bu mu fetuhezi. Nihakulicwalo zeo lu li siya foo, kono lu kutela fa mulaka wa Kalembeshwa o bizwa mulasu.

Ka zazi le liñwi likomu za mutangana yo Kalembeshwa ne li fula kwa nuka, ha utwa litapi li nze li mbwakaula mwa siko mi ha talima likomu za hae a li likanyisa ni litapi za nuka, kiha loka cwana : “Mulasu a shwa namasila kati kolonda sinu-muliyungu, kono eto ni tilonda mukoka we limbeeya. Nembela tiya ti kanda mu Lyambai, Mulasu tiya titula londe. Uno ni twala munatilimba, okani kina esili ni ngombe. Mene i kalele mwana ikanana, towaila nyama no ni fekisa ta mwana Imwamwa Namasila.” Taba ye ne i kile ya nyemisa hahulu Ngambela Sikapamali sihulu Mundia wa habo musali ya na nyalanga Kalembeshwa. Mane ka zazi le liñwi ba kopanya litaba ni Sikapamali kuli ba fumane mo ba ka mu bulaiseza ku Mulena, kwa mafelelezo ba be ba fumana libaka mi ba bulaisa Kalembeshwa ku Mulena ba nga likomu za hae ba ikabela zona. Ha ne ku abwa likomu Sikapamali na loka cwana : “Kubiwa ni kubukubu, ku wana noku lema lemenwa. — Ku fiwa ki lifeela mi se sinde ki ku ipumanela.” Mundia a li isi lu ka bona he likomu za hae za na lokanga kuli linembele ha li ca mutaka mwa nuka, likomu za hae ni zona li feza mutaka wa fa likamba.

Ka zazi la bulawa Kalembeshwa, Sikapamali na kile a koba cwana Kalembeshwa : “Wena mutu ya maswe, u latile masika o sa zibi, wa a lata ku fita nama ni mali hao. Eee, wa lu mema luna bao u sa zibi mishiku ya luna kapa lulimi. Mane muta u fita ku luna no palelwa ni ku bulela, wa likanyisa buñata bwa likomu za naha ya henu ka liluli la mushabati mi wa likanyisa bumaswe bwa batu ba henu mane wa ba wa ba timeza ka baka la lifufa la hao. Wa timelelwa ku kumula ndataho

lilumo le ne li mu pazuzi moyo ni pilu. Maho wa mu talimela a andwa ka mulamu mi wa seha ha na otelwa. Wena mutu wa sisinyi mbali u sika utwela sicaba sa henu butuku kono wa si fanisa kwa baluilui ba ba ku timile mbuwa kwa likomu za ba henu, ba feza ka ku ku amuha komu yo no tambuzi kwa makwenyan'a hao. U nwile mali a ba henu u ka palelwa cwañi ku nwa mali a Mangundungundu yena Litunga, mi haiba mali a Mangungungundu a ka nwiwa kanti toho ya Ngambela wa hae yena Sikapamali i ta bañi ku wena? Kana i sike ya ba mukope wa hao wa mezi." Ngambela Sikapamali a kuta mwa mulaho mi a nyunga toho, a kwa mati ni ku mina kwai ya n'a zubile mi a li kwa nyangela: "Mu si pumbeki mutu ya cwalo mwa mubu ki ku silafaza lifasi, kono mu si cise mulilo kakuli u toile ba mwa Litooma mi ki sila sa luna, kanti he u lukela ku ba feela mulikan'a mulilo."

Ka zazi leo mwanana ya n'a bona Kalembeshwa a nze a bulawa ni ku komelwa cwalo n'a kile a komoka. Kiha utwa yo muhulu a loka cwana: "Likala lye ya mulilo umului mana likolo u maa sitondo mbulukutu ku u yumena ku tongoka ku muba ku tongoka. Ba tamunu ni siya wilwi kala balelemu." Taluso ki kuli: "Lishala le li cisa ki la mulilo, mi li swana ni mutu u sili ya kona ku ku taba lilumo. Mutu ku mu tima wa tongoka, ku mu fa wa tongoka, mutu u tata hahulu."

Mwanana a lumela tuto ye mwa liloko le ne li bulelwa ki yo muhulu yoo, kakuli kezo ya na ezize Kalembeshwa ne li ye nde mi na sa lukeli ku fetuhelwa ka yona. Nihakulicwalo ya tabisa batu ba sili, kamita u swanelwa ki koto. Manzwi a Sikapamali na bonisa kuli mutu ha eza likezo ze maswe ku ba pepilwe ni bona, hakuna mo ba ka mu sepela batu ba sili, a ba pume a mane. Eeni shangwe, na muñoli ni fitile kwa mafelelezo a buka ye, mi ni li lu sike lwa libala ku luta bana ba luna lipulelo za linguli ni maloko mwa makande, ili a ka ba tusa mwa litaba ze tuna za bupilo. Tuto ha i fumanwi ku za sikuwa feela malen'a ka.